
L'ensenyament i l'aprenentatge de les ciències socials avui: un enfocament disciplinari o a partir de problemes?

Teaching and learning social sciences today: a subject-based or a problem-based approach?

Roser Canals Cabau

Professora de didàctica de les ciències socials
de la Universitat Autònoma de Barcelona.

A/e: roser.canals@uab.cat

Data de recepció de l'article: 28 de setembre de 2017

Data d'acceptació de l'article: 15 de novembre de 2017

DOI: 10.2436/20.3007.01.100

Resum

La necessitat de donar resposta a una educació competencial per formar ciutadans crítics i compromesos amb la societat del seu temps, fa replantejar l'enfocament didàctic de les ciències socials. Incorporar l'estudi de problemes socials a l'aula pot ser una bona estratègia perquè els estudiants compreguin que el que aprenen a l'escola els serveix per comprendre el món on viuen i per prendre decisions fonamentades en el coneixement.

Paraules clau

Ciències socials, competència social i ciutadana, problemes socials, conceptes socials clau, educació per a la ciutadania, valors democràtics.

Abstract

The need to respond to a competence-based education for the training of critical citizens committed to the society of their time implies a rethinking of the didactic approach of the social sciences. Incorporating the study of social problems in the classroom can be a good strategy for leading students to understand that what they learn in school is useful to comprehend the world they live in and to make informed decisions.

Keywords

Social sciences, social and civic competence, social problems, key social concepts, education for citizenship, democratic values.

Les finalitats de l'ensenyament i l'aprenentatge de les ciències socials: la competència social i ciutadana

L'escola està vivint uns moments interessantíssims: el debat sobre com l'educació ha de donar resposta a les necessitats dels ciutadans d'un món global està donant fruit a través de la posada en escena de noves maneres d'ensenyar i d'aprendre. Un debat que no és nou i que posa en el centre de la discussió quines han de ser les finalitats que el sistema educatiu es proposa.

El pas de la societat industrial a la societat del coneixement ha donat lloc a nous fenòmens socials, econòmics, polítics i culturals —com ara: la globalització, la terciarització i l'increment del consum, el desenvolupament de les TIC, canvis en l'estructura familiar, fenòmens d'immigració i interculturalitat, l'accés pràcticament il·limitat a la informació o l'augment de les desigualtats— que demanen una reflexió en profunditat sobre què, com i per a què ensenyar a fi que els nois i noies disposin de coneixements i eines que els permetin resoldre problemes i situacions per tenir una vida plena i satisfactòria. D'altra banda, la discussió sobre les finalitats també vol dir fer visible quin és el món i el model de societat que volem construir perquè la plenitud de les seves vides es desenvolupi de manera justa i sostenible.

La comissió que presidí Jacques Delors (1996) resumia, en l'informe de la UNESCO sobre l'educació, que cal educar persones que tinguin coneixement sobre el món (aprendre a conèixer), que disposin de les eines per comprendre'l (aprendre a fer) i per habitar-lo i millorar-lo (aprendre a ser i aprendre a viure junts). Aquests quatre pilars de l'educació han orientat els programes educatius de la majoria de països cap a la identificació de les competències clau o competències bàsiques (CB) que han de desenvolupar els nois i les noies al llarg de l'educació obligatòria. Així, s'entén per *competència* la mobilització de coneixements, habilitats i actituds que cal utilitzar per resoldre situacions i problemes, en contextos diferents, amb qualitat i eficàcia; i s'adjectiva de *bàsica* perquè tot l'alumnat les ha d'adquirir durant l'etapa escolar (6 -

16 anys). Hi ha força acord en què únicament amb l'adquisició de continguts programàtics no n'hi ha prou per donar-hi resposta.

L'enfocament competencial en l'ensenyament i l'aprenentatge de les ciències socials s'identifica amb la competència social i ciutadana, el conjunt de capacitats per comprendre la realitat social, afrontar la convivència i els conflictes partint dels valors i pràctiques democràtiques i exercir la ciutadania amb criteri propi i sentit crític per a la construcció de la pau, la justícia social i la sostenibilitat mediambiental. El desenvolupament d'aquesta competència en l'educació obligatòria demana l'adquisició de determinats aprenentatges agrupats, a grans trets, en tres blocs (Canals i Pagès, 2011):

- Ciutadania: aprenentatges per desenvolupar una consciència ciutadana per poder viure en una societat democràtica i participar en la construcció de la societat. La participació demana compromís amb la defensa de la igualtat de drets i d'oportunitats, les llibertats individuals i col·lectives i la construcció de la pau.
- Habilitats socials: aprenentatges per posar en pràctica les habilitats socials necessàries per relacionar-se i gestionar els conflictes a través de la cooperació i el diàleg.
- Pensament social: aprenentatges per enfrontar-se als problemes socials del món on vivim i desenvolupar un pensament social crític que permeti:
 - Conèixer i comprendre quins són els fets, els fenòmens i els problemes socials.
 - Crear una interpretació pròpia i argumentar-la amb les raons del coneixement.
 - Proposar alternatives per fer front a aquests problemes.

La competència social i ciutadana forma part del bloc de les competències específiques per viure i habitar el món. Tot i que té aspectes clarament transversals que es poden vincular a les diferents àrees i matèries del currículum, el desenvolupament d'aquesta competència està molt vinculat a les àrees de coneixement del medi natural, social i cultural (a primària) i a la matèria de geografia i història (a secundària).

Per desenvolupar la competència social i ciutadana, l'alumnat ha de construir prèviament un coneixement bàsic sobre les situacions i els problemes socials rellevants del nostre món, que es relacionen amb molts àmbits de les ciències socials: problemes vinculats a l'economia, la política, la medicina, la justícia, el medi ambient, la tecnologia, etc. Sense aquest coneixement difícilment podrà entendre, interpretar i proposar solucions o alternatives a problemes complexos. Però també caldrà que disposi d'habilitats i actituds:

- Habilitats del pensament per interpretar la informació, contrastar-la i donar-li significat propi.
- Habilitats socials per relacionar-se assertivament amb els altres, com ara l'empatia, la cooperació, la crítica i el diàleg.
- Actituds que predisposen a posar-se en lloc de l'altre, a respectar punts de vista diferents, a analitzar situacions des de diferents perspectives, a discutir i negociar amb voluntat d'arribar al consens, etc.

L'adquisició de les CB de l'àmbit social aporta una formació humanística per entendre l'evolució de la humanitat i dels grups humans des del passat fins avui, la seva organització, les relacions que s'estableixen entre les persones, l'ús que fan dels recursos naturals per satisfer les seves necessitats i la cultura que generen. Les CB desenvolupen les capacitats de conèixer i comprendre com és la societat, les capacitats d'interpretar els fets i fenòmens socials, així com els problemes que se'n deriven, i les capacitats de fer propostes o plantejar alternatives que predisposin les persones a actuar a partir dels valors d'una ciutadania democràtica.

Els continguts en l'ensenyament de les ciències socials a Catalunya

El Decret 187/2015, d'ordenació dels ensenyaments de l'educació secundària obligatòria, concreta tretze competències de l'àmbit social agrupades en quatre dimensions d'acord amb les principals disciplines de les ciències socials. A més, remarca la importància que tenen els continguts clau per al desenvolupament de les competències i la necessitat de mobilitzar els continguts perquè s'apliquin a la interpretació i/o resolució de situacions i problemes.

Si les finalitats són clares en els pròlegs i introduccions dels documents normatius, no sempre consonen amb els continguts que es detallen més endavant. De vegades, la partitura no es correspon amb la música que sona. El pes de la tradició disciplinària en l'ensenyament de les ciències socials fa que es continuïn prioritant els continguts clàssics de les disciplines d'història i de geografia, tal com es mostra a la taula 1.

TAULA 1

Blocs de continguts que proposa el currículum de ciències socials a l'educació secundària obligatòria (ESO)

<i>1r curs d'ESO</i>	<i>2n curs d'ESO</i>
<p>El paisatge com a resultat de la interacció entre la humanitat i el medi (geografia)</p> <p>El coneixement del passat: de les societats prehistòriques al món clàssic (història)</p>	<p>El món medieval (història)</p> <p>L'ocupació del territori: població i societat (geografia)</p>
<i>3r curs d'ESO</i>	<i>4t curs d'ESO</i>
<p>L'edat moderna (història)</p> <p>Activitat econòmica i organització política (geografia)</p>	<p>El món contemporani (història)</p> <p>El món actual (geografia)</p>

FONT: Elaboració pròpia.

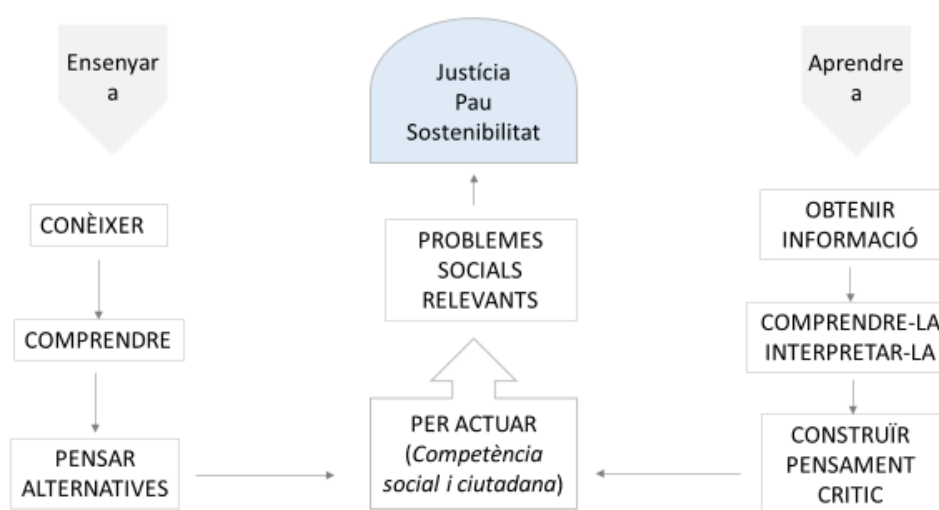
Hem precisat que el domini dels continguts és imprescindible per a l'aprenentatge competencial, ja que la presa de decisions ha d'estar basada en les raons del coneixement. Això no obstant, la seva selecció i seqüenciació, per coherència amb les finalitats que hem justificat, ha de respondre a una altra lògica.

Una selecció de continguts per a l'aprenentatge de la història com una successió de fets, des de la prehistòria fins a l'actualitat, aporta una visió lineal del progrés de la humanitat. Una selecció dels continguts de geografia per descriure els elements de l'espai aporta un coneixement enciclopèdic (noms de ciutats, països, rius, muntanyes...), amb la finalitat principal que l'alumnat tingui domini dels coneixements fàctics més importants, una finalitat associada a un model didàctic transmissiu i reproductiu del coneixement.

En canvi, les finalitats que proposem responen a la intencionalitat del model didàctic crític, que tracta de proporcionar eines als alumnes per interrogar-se sobre els problemes de la societat, comprendre'ls i interpretar-los a partir del coneixement de les ciències socials i plantejar interpretacions, propostes o alternatives. D'aquesta manera creiem que estaran més ben preparats per intervenir i actuar per fer una societat més democràtica (vegeu la figura 1).

FIGURA 1

El model didàctic crític en l'ensenyament i l'aprenentatge de les ciències socials



FONT: Elaboració pròpia.

Tradicionalment, el currículum ha seleccionat i seqüenciat els continguts de les ciències socials a partir de la lògica disciplinària. En canvi, els fets i fenòmens del món real es presenten en forma de situacions, problemes o conflictes que són molt complexos perquè hi intervenen moltes variables; i encara més, els fets i fenòmens socials estan impregnats pels interessos i la ideologia dels seus protagonistes i també de qui els interpreta. Per això, a l'hora de decidir què s'ha d'ensenyar, el professorat ha de tenir en compte aquests criteris: els continguts han de ser *significatius per als alumnes*, han de ser *rellevants per a la ciència* (geografia, història, economia, ciències polítiques, antropologia, sociologia...) i s'han de poder *traduir en acció social coherent* per a la millora de la societat i el medi ambient.

L'ensenyament de les ciències socials a partir de la lògica disciplinària dona lloc a un plantejament fragmentat en assignatures o matèries vinculades a la història i la geografia, principalment. En canvi, un plantejament que parteixi de la lògica de la comprensió i de la interpretació de problemes socials rellevants de la humanitat pot donar lloc a un aprenentatge que s'adequa més a les finalitats que pretenen formar ciutadans autònoms, participatius, crítics i democràtics. L'estudi de problemes socials s'enfoca des dels eixos de l'espai, el temps i l'educació per a la ciutadania i des d'un tractament interdisciplinari de les ciències socials que estudien aquests problemes des de diferents vessants —com ara, la política, l'economia, la demografia, l'antropologia, la història, la sociologia o l'ètica— segons la naturalesa de cada problema. Els problemes socials rellevants que podem treballar a l'aula parteixen de les preguntes que tracten les ciències socials, il·lustrades en la figura 2.

FIGURA 2

Preguntes que tracten les ciències socials

FONT: Elaboració pròpia.

Els eixos als quals ens hem referit abans són considerats de la manera que segueix:

a. L'espai geogràfic

L'espai incorpora l'estudi dels problemes socials a escala local i global i té en compte el concepte de *paisatge* com a element natural modificat per l'acció humana. Cal superar el plantejament vigent que estableix l'estudi del medi proper (barri, poble, ciutat, comarca...) a l'educació primària i l'estudi del medi proper i llunyà (Catalunya,

Espanya, Europa i el món) a l'educació secundària. El joc d'escala —l'espai proper i l'espai llunyà— s'ha de tenir en compte simultàniament per enfocar la naturalesa dels problemes, tant en un context proper com global.

b. El temps històric

El temps facilita l'estudi dels problemes socials des d'una perspectiva històrica. L'estudi del passat permet entendre com és el present per construir el futur. L'ensenyament de la història ha de partir de fets rellevants del passat que han suposat un canvi, un progrés o un salt per la humanitat i que ajuden a explicar per què el món és com és, per intervenir-hi i poder deixar un món més just i sostenible a les generacions que vindran.

c. L'educació per a la ciutadania

La formació política i democràtica s'ha de tractar des dels continguts de l'àrea de ciències socials i no com una matèria a part. Aquest és també un eix transversal que prioritza els valors que han de presidir les nostres accions per a la defensa dels drets individuals i col·lectius. Els valors de la pau, el diàleg, la participació, el respecte i la solidaritat són continguts que han de ser presents a totes les àrees i matèries.

Disseny de seqüències didàctiques a partir de problemes socials. Els conceptes socials clau

Una proposta per a la selecció de continguts que faciliti als estudiants la interpretació de problemes socials i la comprensió del món i la societat, des d'una perspectiva globalitzada de les ciències socials, és la que proposa Benejam (1999) a partir dels conceptes socials clau, recollits en la taula 2. Els conceptes socials clau són conceptes transdisciplinaris que integren i structuren els coneixements fonamentals de les ciències socials. Cada concepte se centra en una perspectiva d'anàlisi i de comprensió del món. Són diferents aspectes interpretatius que en conjunt faciliten la comprensió global dels fets i fenòmens socials, afavorint la intervenció social i política de les persones en el seu entorn (model didàctic crític).

TAULA 2

Conceptes socials clau

Identitat i alteritat	Concepte que permet prendre consciència de com som i com són els altres. Potencia el sentit de la tolerància i el respecte per l'altre a través de la defensa dels drets humans.
Racionalitat i irracionalitat	La racionalitat humana implica la comprensió dels fenòmens, de la seva complexitat i relativitat. Els fets socials succeeixen per unes raons i tenen unes conseqüències. Afavoreix la formació d'un pensament racional.
Continuïtat i canvi	El canvi és una constant social que es presenta com un procés en evolució que avança i retrocedeix. Facilita la comprensió que res roman igual per sempre, però també cal aprendre a reconèixer que el que roman forma part del patrimoni cultural. El canvi fa possible el dubte i l'alternativa i obre la possibilitat de pensar en un món diferent.
Desigualtat i diversitat	La diversitat humana ha de ser considerada una riquesa i la desigualtat com una injustícia que cal erradicar. Aquest concepte permet treballar la tolerància, el respecte per la diversitat i la presa de consciència de l'existència de desigualtats i d'injustícies que cal superar.
Interrelació i conflicte	Les societats són interdependents, es comuniquen, es relacionen, intercanvien... Les relacions entre grups socials generen conflictes i la seva gestió permet desenvolupar la cooperació i la convivència pacífica.
Poder i organització social	Els grups socials s'organitzen. Aquest concepte facilita la comprensió de les estructures de poder, les formes d'organització política, social i econòmica. Aquest concepte potencia el desenvolupament del compromís social i de la participació política.
Creences i valors	Posa de manifest les diferents visions del món que donen lloc a codis ètics que orienten l'acció partint dels valors democràtics que fan possible la convivència, el respecte i el compromís per a la millora de la societat, així com els valors de la sostenibilitat.

FONT: Elaboració pròpia a partir de les aportacions de Benejam (1999).

Els conceptes socials clau faciliten la comprensió i interpretació de problemes socials rellevants i s'han de treballar en contextos significatius per als alumnes.

Ensenyar a pensar la realitat de forma global, i no de forma compartimentada per assignatures o disciplines, afavoreix el desenvolupament d'un pensament crític o capacitat per posar en qüestió explicacions i interpretacions sobre situacions i

problemes socials. També facilita al professorat la presa de decisions per superar el repte d'uns temaris, extraordinàriament extensos. La selecció de continguts a partir dels conceptes socials clau no es contradiu amb els continguts prescriptius del currículum. Tanmateix, cal donar eines al professorat per prendre decisions sobre el currículum d'acord amb les finalitats de l'ensenyament i l'aprenentatge de les ciències socials i el context de cada centre, per al desenvolupament de la competència social i ciutadana.

Un exemple de selecció de continguts es mostra a la figura 3, elaborada a partir dels conceptes socials clau elaborats en el currículum de la matèria «Ciències socials: geografia i història» de primer curs ESO (pàgina 20 del Decret 187/2015, d'ordenació dels ensenyaments de l'educació secundària obligatòria), concretament del bloc «El paisatge com a resultat de la interacció entre la humanitat i el medi» i del seu punt 3, «La Terra, un planeta del sistema solar. L'atmosfera i la meteorologia. Elements i factors del clima. La hidrografia».

FIGURA 3

Exemple de selecció de continguts a Ciències Socials



FONT: Elaboració pròpia.

En comptes d'estudiar els rius de forma descriptiva, s'enfoca a partir d'una pregunta que planteja un problema: si l'aigua dels rius es contamina, tindrem aigua per beure?

Problemes socials rellevants o continguts problematitzats?

L'enfocament del currículum de ciències socials a partir de problemes i la pràctica docent del professorat per treballar els continguts a partir de problemes no és pas nou. Ja a principis del segle xx, John Dewey proposava que l'educació que s'ha de donar als joves els ha de preparar per a la vida —finalitat recollida per la tradició pedagògica de l'escola activa i el model didàctic crític en l'ensenyament i l'aprenentatge de les ciències socials. A primària, des de metodologies globalitzades com el treball per projectes, també s'incorpora el tractament de problemes socials en l'àmbit de medi a partir de les preguntes que formulen els alumnes (Girbau, 2016; Baqué, 2017).

Les VII Jornades Internacionals de Recerca en Didàctica de les Ciències Socials: «Les qüestions socialment vives i l'ensenyament de les ciències socials» es van ocupar de revisar i actualitzar les aportacions, investigacions i experiències d'aula sobre aquesta qüestió (Pagès i Santisteban, coords., 2011).

Experts en didàctica de les ciències socials proposen l'enfocament didàctic dels problemes socials de diferents maneres: «qüestions socialment rellevants» (Pagès i Santisteban, coords., 2011), «conflictos sociales candentes» (López-Facal, 2011), «situacions-problema» (Oller, 2011), però tots comparteixen que són aquells problemes que ens parlen de conflictes o situacions d'injustícia, d'explotació o d'opressió que afecten determinats grups socials i el territori que habiten, sobre els quals hi ha punts de vista contraposats i que amb el seu estudi es proposa educar per a una ciutadania democràtica.

Els problemes socials que es treballen des de les ciències socials fan referència als continguts que s'han d'ensenyar de les ciències socials des d'una òptica interdisciplinària i que tenen com a finalitat el desenvolupament de la competència social i ciutadana: «La seva finalitat és que l'alumnat aprengui a examinar qüestions significatives i pugui participar en la vida pública de manera reflexiva i crítica. L'alumnat ha d'aprendre a analitzar i valorar evidències i a prendre decisions fonamentades, ha d'aprendre a resoldre problemes quotidians de les seves vides i a

desenvolupar una fonamentació ètica de les seves relacions personal i socials» (Pagès i Santisteban, coords., 2011, p. 77).

Els problemes socials s'adjectiven de *rellevants* quan:

- Tracten situacions socials que són urgents, de vegades actuals o emergents o d'altres vegades permanents però que continuen sense resoldre's.
- Afecten col·lectius i grups socials que pateixen situacions d'injustícia o desigualtat i poden provocar molt patiment.
- Són objecte d'estudi de les ciències socials.

Una de les aportacions de les VII Jornades Internacionals de Recerca en Didàctica de les Ciències Socials precisa que no és el mateix treballar els continguts disciplinaris de forma problematitzada que treballar a partir de problemes socials.

D'altra banda, els *continguts problematitzats* són aquells que, a partir d'un contingut curricular específic es converteixen en un problema a resoldre, mobilitzant tot un seguit de recursos per al desenvolupament d'un pensament social crític. Aquest plantejament es basa en l'estratègia metodològica de l'aprenentatge basat en problemes (ABP) que tracta de plantejar un problema o repte a resoldre, desenvolupant determinades habilitats i estratègies per arribar a trobar una resposta.

Per exemple, a partir del contingut d'història relacionat amb el descobriment d'Amèrica, es planteja una qüestió a investigar: «Realment va ser Cristòfor Colom qui va descobrir Amèrica?» Per resoldre aquesta qüestió, l'alumnat ha de treballar a partir de fonts en què els historiadors aporten explicacions, dades i interpretacions diferents sobre el mateix fet. L'alumnat ha de ser capaç d'identificar la tesi de cada autor i les raons sobre les quals es fonamenta, contrastar-les i arribar a una conclusió.

D'altra banda, en els *problemes socials*, a diferència dels anteriors, es parteix d'una qüestió d'actualitat, que planteja una situació controvertida, en la qual no hi ha consens i sobre la qual es tracta d'arribar a una interpretació pròpia que predisposi a l'acció i al compromís social.

Treballar les ciències socials a partir de problemes socials incorpora els aspectes metodològics de l'aprenentatge basat en problemes, molt adequat per desenvolupar

competències relacionades amb el tractament de la informació, la competència comunicativa, les competències d'aprendre a aprendre i l'autonomia i la iniciativa personal, etc. També es mobilitzen continguts diversos de les ciències socials des d'un enfocament interdisciplinari, ja que les raons que expliquen el problema es relacionen amb l'economia, les ciències polítiques, la sociologia, la història i la geografia, etc. I s'apliquen a l'anàlisi i a la interpretació d'aquests problemes per construir un pensament social crític i perquè els estudiants actuïn i participin en la millora de la societat.

Per exemple, amb una qüestió com «S'hauria de celebrar la festivitat del 12 d'octubre, Dia de la Hispanitat?» es pretén qüestionar el posicionament de la història «oficial» amb arguments contraris que defensen que es va tractar d'un genocidi, i no d'un descobriment que va portar la civilització a un nou continent. D'aquesta manera es fa visible quina ideologia i quina manera d'entendre el món hi ha darrere dels posicionaments favorables i contraris a la celebració d'aquesta festivitat.

Amb l'objectiu de formar ciutadans crítics i compromesos amb la millora de la societat, a partir dels valors democràtics, es pot demanar als alumnes que plantegin una manera alternativa de commemorar aquest esdeveniment.

Quins problemes socials s'han de tractar des de les ciències socials?

L'origen de molts problemes socials és el resultat de les relacions que s'estableixen entre grups socials a causa del domini d'uns sobre d'altres, per l'abús o per la manca de llibertat. Problemes relacionats, per exemple, amb la guerra, l'esclavatge, l'explotació de persones, la pobresa, les dictadures... També poden sorgir a causa de la utilització que fan els éssers humans dels recursos naturals per satisfer les seves necessitats, cosa que pot generar problemes que alteren l'equilibri mediambiental, com ara el canvi climàtic, la contaminació, la sobreexplotació o l'esgotament dels recursos. Els tipus de problemes socials que es poden tractar a classe són diversos i es poden presentar en diferents formats i mitjançant diferents recursos:

a) Les notícies i els esdeveniments de l'actualitat són una font fantàstica per plantejar qüestions problemàtiques de naturalesa social, política, econòmica o mediambiental que afecten les vides de les persones. Tant és així que moltes

vegades els professors diem que per fer classes de socials no ens calen llibres de text, sinó que amb l'actualitat en tenim de sobres per ensenyar ciències socials.

En aquest sentit, cal que els docents estiguin molt atents als esdeveniments i tinguin eines per dissenyar situacions i contextos d'aprenentatge significatius per als alumnes. Si tenen un abast local, poden generar un major grau d'interès i motivació, en la mesura que afecten les vides dels joves. Però també es poden treballar problemes d'abast global i analitzar els efectes locals que poden tenir a diferents llocs o grups humans. La destrucció provocada per un huracà, un atemptat terrorista, l'esfondrament d'un edifici a causa d'una negligència, un assassinat per violència de gènere..., són exemples que sovint omplen les portades dels noticiaris.

- b) Problemes socials permanents, relacionats amb la memòria històrica, la conservació del patrimoni, la destrucció del medi ambient, la vulneració dels drets humans, que són de forma latent a la societat i es manifesten de diferents maneres. Es poden treballar a classe aprofitant la celebració d'un fet històric assenyalat, la celebració dels dies internacionals que estableix l'Organització de les Nacions Unides (ONU), una campanya per reivindicar els drets d'un col·lectiu o d'una minoria, per exemple.
- c) Problemes socials des d'un punt de vista històric que no han tingut mai visibilitat en l'enfocament oficial de la història que s'ensenya: per exemple, el paper dels protagonistes invisibles (les dones, els esclaus, els treballadors, els soldats, els marginats). La interpretació de fets històrics que s'han justificat amb l'ús de la violència, que s'han explicat a través de mites o herois o que s'han explicat només des de la vessant dels «vencedors».
- d) Conflictes propers i quotidians relacionats amb l'abús i la manipulació de les persones de bona fe, com ara l'engany en la venda d'un producte o en la signatura d'un contracte, o conflictes provocats per l'incompliment de deures elementals, com ara no reciclar els residus domèstics, no pagar els impostos o no respectar les normes de trànsit.
- e) El conflicte s'ha d'entendre com un aspecte consubstancial a la condició humana, no necessàriament negatiu. El tema rellevant és com afrontar-lo i com es planteja la resolució del conflicte. Des d'un punt de vista de l'educació per a la ciutadania

ens interessa abordar-lo i resoldre'l mitjançant el diàleg, l'empatia i la mediació per arribar a una solució de consens, preferentment.

Conflictes de gran abast relacionats amb la violència estructural: la xenofòbia, el racisme, l'explotació, la manca de democràcia, el canvi climàtic... Conflictes humanitaris provocats per la guerra, l'explotació i per la pobresa que generen patiment extrem, marginació, fam, dolor i mort. L'Holocaust, la guerra dels Balcans, el conflicte entre Israel i Palestina, la crisi dels refugiats sirians, el drama dels immigrants que moren a la Mediterrània... En aquest cas, es tracta d'analitzar-ne les causes, els interessos que amaguen, el discurs de l'odi que construeix les raons per justificar l'exercici de la violència i pensar què hi podem fer com a ciutadans.

- f) Situacions-problema d'abast geogràfic relacionades amb l'ús i la gestió de l'espai, amb decisions sobre el paisatge, sobre les fonts d'energia i els transports o sobre la gestió dels recursos naturals. Problemes relacionats amb el consumisme o les desigualtats econòmiques provocades per una distribució desigual dels recursos i que també es relacionen amb situacions i accions quotidianes que ens afecten a tots, com, per exemple, les relacionades amb el mitjà de transport que utilitzem habitualment, el tipus de productes que consumim, l'ús domèstic de l'aigua i l'electricitat, etc.

Alguns indicadors que ens poden ajudar a identificar un bon problema social rellevant per desenvolupar la competència social i ciutadana (Canals i González, 2012) són:

- no té una solució única,
- parteix de situacions complexes en què intervenen diverses variables,
- està condicionat pels interessos i la ideologia dels agents socials implicats,
- tracta realitats emergents, vigents, permanents i/o urgents,
- incorpora valors relacionats amb la justícia social i/o la sostenibilitat del medi ambient.

FIGURA 4

Com identificar problemes socials rellevants?

FONT: Elaboració pròpia a partir de *El web de les ciències socials*, 1997-2008.¹

Segons la naturalesa del problema, cal ensenyar als alumnes (vegeu la figura 4) a plantejar solucions o alternatives que els donin elements per prendre decisions i actuar; si no, podríem caure en el parany de pensar que els ciutadans no hi podem fer res. Però tampoc no podem demanar als nostres alumnes que resolguin problemes que ni la societat ni els seus responsables i dirigents, no saben com resoldre. Ara bé, conèixer la naturalesa dels problemes, entendre que el conflicte forma part de la condició humana, analitzar-ne les causes per comprendre'l i esbrinar quines són les raons dels uns i dels altres, ens dona elements per argumentar el nostre punt de vista i raons per justificar les nostres accions. D'aquesta manera, els estudiants reconeixen que el que aprenen a l'escola els ajuda a entendre el món on viuen i a prendre decisions amb fonament.

És una via atractiva i estimulante per apropar els continguts de les ciències socials als alumnes. Si els continguts es presenten mitjançant situacions i problemes contextualitzats, poden connectar millor la realitat de l'alumnat i els seus problemes amb els conflictes d'un món global.

¹ Problemes del món actual. *El web de les ciències socials*. Recuperat de <http://www.xtec.cat/~agui1/socials/problemes.htm>

L'estudi de les ciències socials des d'aquesta perspectiva afavoreix la formació de ciutadans crítics, amb actituds, valors i comportaments democràtics, capaços de comprometre's individualment i col·lectiva per millorar el present i construir el futur.

Com portar-ho a la pràctica de l'aula?

Una bona estratègia per empènyer els alumnes a identificar o proposar problemes socials és ensenyar-los a fer bones preguntes. Preguntes que intenten descobrir allò que no es veu a primera vista; que busquen comprendre per què la realitat és com és; que interroguen sobre les seves causes i les seves conseqüències; que donen visibilitat als problemes, als agents que hi intervenen, als interessos que amaguen, i que ajuden a pensar si les coses podrien ser d'una altra manera. En són exemples, les que es proposen a la taula 3.

TAULA 3

De la pregunta al problema: de què tractarà la nostra seqüència didàctica?

<i>Bones preguntes</i>	<i>Amb quin problema social es relaciona la pregunta?</i>	<i>Quins continguts de les ciències socials mobilitza?</i>
Com és que a la història només es parla de reis i emperadors, inventors, descobridors, artistes...?	Els sectors invisibles de la societat: els marginats, els nens, les dones, els esclaus...	Protagonistes de la història.
Per què hi ha tanta gent que no té feina i, en canvi, a les notícies diuen que l'economia va bé?	L'atur i la precarietat laboral.	El treball i els sectors de producció (primari, secundari, terciari).
Si sabem que el petroli s'acabarà, com és que no es fabriquen només vehicles elèctrics?	Els interessos econòmics relacionats amb el petroli.	Les fonts d'energia renovables i no renovables.
Si l'ONU es va crear per gestionar els conflictes internacionals a favor de la pau, per què encara avui hi ha guerres?	La vulneració dels drets humans a diferents llocs del món.	El paper de les potències mundials. Els conflictes polítics del món d'avui.

FONT: Elaboració pròpia

Una vegada els alumnes es fan preguntes, el professor acompanya la reflexió cap als problemes socials amb què es relacionen i també mobilitza els continguts del currículum de ciències socials que ha d'aportar els coneixements necessaris per

interpretar i analitzar el problema, amb l'objectiu d'intentar trobar explicacions o respostes.

A continuació (taula 4), es presenta un seguit de qüestions que dues professores de ciències socials han elaborat per comprovar si el problema que es planteja permet el desenvolupament de la competència social i ciutadana (Canals i González, 2012).

TAULA 4

Avaluar la rellevància del problema social escollit

PROBLEMA SOCIAL ESCOLLIT:	SÍ	NO
1. Planteja una situació complexa amb una multiplicitat de causes i conseqüències?		
2. Està condicionat per la ideologia i els interessos dels agents socials que intervenen?		
3. Tracta una realitat emergent, vigent, permanent o urgent?		
4. Es poden fer propostes per resoldre'l? Té més d'una solució possible?		
5. Incorpora valors de justícia social i ambiental?		
6. Permet l'actuació de la ciutadania?		
7. ...		

FONT: Elaboració pròpia a partir de Canals i González (2012).

Per orientar al professorat a l'hora de dissenyar seqüències didàctiques a partir de problemes socials rellevants, es pot seguir una senzilla base d'orientació que també pot ajudar els estudiants a abordar-los, tal com s'il·lustra a la figura 5. Exemple de qüestions a plantejar:

1. Descriure fets i fenòmens socials de la realitat i fer-se preguntes: què passa?, per què passa?, qui hi intervé?, quines conseqüències té?
2. Cercar informació rigorosa i científica que permeti contestar aquestes preguntes: què diu el coneixement científic (ciències socials) que ajudi a comprendre la naturalesa del problema i les seves causes?

3. Qüestionar-se: qui són els protagonistes?, quins interessos tenen?, són legítims des del respecte pels drets humans, aquests interessos?, es podria resoldre d'alguna manera?
4. Construir una interpretació pròpia tenint en compte el coneixement i fer propostes o plantejar alternatives: què hi podem fer nosaltres?

FIGURA 5

Fases de l'acció didàctica en l'abordatge d'un problema social



FONT: Elaboració pròpia.

El paper del professorat i dels alumnes

Per treballar a partir de problemes socials rellevants a l'aula, es pot partir de les propostes que pot fer el professorat —tenint en compte l'actualitat— i relacionar-les amb els temes que es volen treballar al llarg del curs. També es pot partir d'aquelles qüestions, situacions o preguntes que proposen els alumnes o totes dues coses. Sembla prudent començar per les propostes que fa el professor quan es té poca pràctica en treballar d'aquesta manera. Tot i això, a la llarga acaben sent programacions rígides i, en canvi, els problemes socials són ben vius. L'experiència demostra que quan el professor no té l'ús exclusiu de la paraula i a l'aula va fluint un discurs que va i ve, el coneixement es construeix de manera compartida a partir de les aportacions dels estudiants i del professor. A partir de la discussió s'aporten noves

raons i noves evidències que són examinades conjuntament per descabdellar el fil d'un nou raonament.

Ara bé, ningú es fa preguntes o es planteja qüestions d'allò que no sap. Per això, el professor ha de crear situacions didàctiques que afavoreixin l'interès dels alumnes pel que passa al seu entorn, que facin emergir problemes i situacions relacionades amb les vides dels nois i noies i que connectin aquestes inquietuds amb problemes socials més globals. El grau d'implicació és més alt en la mesura que senten que formen part del problema que s'està treballant a classe.

Les situacions didàctiques han de promoure la recerca i la interpretació d'informació, anar a les fonts per conèixer els fets i fenòmens, i descobrir les causes que expliquen els problemes socials. També han de desenvolupar la capacitat de qüestionar fets i opinions i d'argumentar els propis punts de vista a partir del coneixement social.

Els estudiants tenen un paper actiu en el procés d'aprenentatge: han de buscar informació, seleccionar-la i interpretar-la per construir un coneixement propi per donar resposta als interrogants que se'ls plantegen en forma de problemes que hauran de contrastar amb les propostes dels companys, a través del diàleg i el debat, per enriquir-les, matisar-les o, fins i tot, modificar-les.

Però la naturalesa dels problemes socials és molt complexa perquè tracta sobre situacions que afecten les persones i, per tant, està condicionada pels interessos dels individus i grups socials, i també per la ideologia o manera que tenen d'entendre el món. D'aquí ve la importància de desenvolupar un pensament crític que els permeti, en primer lloc, qüestionar la realitat, dubtar de les afirmacions que no hagin estat comprovades i contrastades prèviament. En segon lloc, analitzar i avaluar l'estructura i consistència dels raonaments, opinions o afirmacions per desenvolupar la capacitat d'emetre bons judicis basats en raons i procurar aportar solucions o respostes creatives i argumentar-les amb raons del coneixement.

Des d'un punt de vista educatiu l'argumentació que interessa no és aquella que es proposa convèncer a qualsevol preu, sinó la que justifica un punt de vista mitjançant raons suficients, fortes (resistents a la crítica) i pertinents (basades en el coneixement de les ciències socials) amb el propòsit de sotmetre el propi judici a discussió,

contrastant arguments a través del diàleg i del debat per arribar al consens sempre que sigui possible.

Conclusions

En el context de la societat de la informació i el coneixement, l'ensenyament i l'aprenentatge de les ciències socials tracta d'aconseguir que els joves compreguin com és el món en què vivim (present) —que és resultat de l'esforç i del treball de les generacions que ens han precedit (passat)— per fer un món més just i sostenible per a les generacions que vindran (futur). En paraules de l'historiador Josep Fontana (1997, p. 284), cal que les ciències socials ens ajudin «a entendre millor el present en què vivim per tal que actuem conscientment avui i donem forma, amb les nostres accions, al món que ha de venir, que no està determinat prèviament per algun joc sobrehumà de forces obscures i inevitables, sinó que serà el resultat del que tots nosaltres sapiguem i vulguem fer».

Per això, l'enfocament a partir de problemes socials rellevants pot ser una magnífica opció per aconseguir una millor comprensió de les societats humanes que impulsi a la participació individual i col·lectiva per a la construcció d'un món millor.

Bibliografia

- Anguera, C., Benejam, P., Bosch, D., Canals, R., Garcia, C., i Gonzalez, N. (2016). *Què ens fa humans? Un programa alternatiu de ciències socials*. Barcelona: Associació de Mestres Rosa Sensat.
- Baqué, M. (2017). Projecte Murs: per què se separen les persones? *Perspectiva Escolar*, 395, 26-33.
- Benejam, P. (1999). La oportunidad de identificar conceptos clave que guíen la propuesta curricular de ciencias sociales. *Iber: Didáctica de las ciencias sociales*, 21, 5-12.
- Canals, R., i Pagès, J. (2011). El conocimiento social y su contribución a la enseñanza y el aprendizaje de las competencias básicas. *Aula de Innovación Educativa*, 198, 35-40.

Canals, R., i González, N. (2012). L'estudi del medi a l'educació primària: una proposta per afavorir la mirada interdisciplinària. *Perspectiva Escolar*, 366, 7-12.

Canals, R. (2013). Desarrollo de las competencias básicas desde la enseñanza de las ciencias sociales. Dins *Manual para la educación primaria: Orientaciones y recursos 6-12 años* (p. 1-11). Madrid: Wolters Kluwer.

Delors, J. I et al. (1996). *Educació: hi ha un tresor amagat a dins*. Informe per a la UNESCO de la Comissió Internacional sobre Educació per al Segle XXI. Barcelona: Centre UNESCO de Catalunya.

Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya (2015). Decret 187/2015 d'ordenació dels ensenyaments de l'educació secundària obligatòria. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 6945. Recuperat de <http://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/6945/1441278.pdf>

Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya (2015). *Competències bàsiques de l'àmbit social: Ciències socials: geografia i història*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Fontana, J. (1997). *Introducció a l'estudi de la història*. Barcelona: Crítica.

Girbau, L. (2016). *Els murs, les fronteres i els conflictes*. Recuperat de <http://apliense.xtec.cat/arc/node/30498>

Grupo Cronos (1995). *Proyecto Cronos: Ciencias sociales, historia y geografía. Segundo ciclo de Educación Secundaria Obligatoria*. Madrid: Ediciones de la Torre.

López-Facal, R. (2011). Conflictos sociales candentes en el aula. Dins J. Pagès i A. Santisteban (coords.), *Les qüestions socialment vives i l'ensenyament de les ciències socials* (p. 65-76). Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

Oller, M. (2011). Ensenyar geografia a partir de situacions problema. *Perspectiva Escolar*, 358, 14-23.

Pagès, J., i Santisteban, A. (coords.) (2011). *Les qüestions socialment vives i l'ensenyament de les ciències socials*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

ANNEX

Propostes didàctiques per tractar problemes socials des del currículum de ciències socials

Tot i que l'enfocament de les ciències socials a partir de problemes no és nou, a la pràctica té poca presència a les aules. Una de les raons és la dificultat que suposa al professorat dissenyar seqüències didàctiques, que requereixen preparar els materials i els recursos necessaris. Per això, es presenten alguns exemples que poden servir de base per al professorat interessat a enfocar l'ensenyament i l'aprenentatge de les ciències socials a partir de problemes socials rellevants.

Una opció per al professorat que parteix de la lògica més disciplinària, prioritzant els continguts de geografia i història, és introduir en cada tema el tractament d'un problema social a partir d'una activitat puntual. Algunes editorials proposen molt bons exemples en els llibres de text.

Per exemple, suposem que treballem l'imperialisme. Un contingut que el Decret 187/2015 situa a quart curs d'ESO en el bloc «El món contemporani. La segona revolució industrial. Naixement i evolució del moviment obrer. El socialisme i l'anarquisme. L'imperialisme».

Proposta d'activitat:

Es presenten diverses fonts d'informació i es plantegen qüestions que relacionen l'imperialisme (contingut d'història) amb un conflicte actual (guerra de la República Democràtica del Congo):

- *Què és el coltan? Quin és el seu valor econòmic?*
- *Com relaciones la informació que proporcionen aquestes fonts amb el repartiment d'Àfrica entre les potències europees a la conferència de Berlín del 1885?*
- *Què en penseu, d'aquest conflicte?*
- *Els ciutadans podem actuar en algun sentit?*

Relacionar un contingut d'història amb un problema social actual permet el desenvolupament de competències del currículum com ara:

- Competència 3. Interpretar que el present és producte del passat, per comprendre que el futur és fruit de les decisions i accions actuals.

— Competència 11. Formar-se un criteri propi sobre problemes socials rellevants per desenvolupar un pensament crític.



Es el conflicto más letal desde la Segunda Guerra Mundial. Más de 5 millones de personas han muerto en los últimos 10 años, y no obstante sigue virtualmente sin ser tomado en cuenta y sin que se informe sobre ello en Estados Unidos. El conflicto ocurre en la República Democrática del Congo, en África central. El corazón de esta guerra son los recursos naturales que posee el Congo y las corporaciones multinacionales que los extraen. Las perspectivas de paz han mejorado ligeramente: un acuerdo de paz fue firmado en las provincias orientales del Congo, en Kivu. Pero sin un proceso de reconciliación y veracidad que abarque a todo el país, así como una renegociación de todos los contratos mineros, sin duda alguna continuará el sufrimiento

6 Nov 2008 “Congo: La guerra del coltan”, por Amy Goodman Posted by pangostounder [Historia y vida.](#)

FONT: La fiebre del coltán: El imperialismo continúa. <http://studylib.es/doc/481692/la-fiebre-del-colt%C3%A1n--el-imperialismo-contin%C3%BAa>

Una segona opció és vertebrar el currículum a través de problemes socials, seleccionant els continguts en funció del problema. Un exemple que ens pot servir de base és el projecte *Què ens fa humans? Un programa alternatiu de ciències socials* del Grup de Recerca i Innovació en el Currículum de les Ciències Socials (GRICCSO)

Aquest projecte s’inicia a partir de la reflexió d’un grup de professors i professores de ciències socials que es plantegen què s’ha d’ensenyar de ciències socials a l’ESO perquè els nois i noies esdevinguin ciutadans compromesos amb el món que els ha tocat viure. El projecte proposa treballar problemes socials que s’analitzen des d’una perspectiva històrica per entendre el món actual i proposa materials, recursos i activitats organitzades en deu temes.

Amb la finalitat de desenvolupar la competència social i ciutadana, els problemes plantejats en forma de pregunta s’adrecen als estudiants perquè els interpretin des de del coneixement de les ciències socials, però també des d’altres disciplines (filosofia, tecnologia, astronomia, geologia, biologia...), a fi que construeixin la seva

pròpia interpretació i que això els predisposi a participar. Els problemes i qüestions que es proposen són:

Tema 1. Som pols d'estrelles: Què ens vincula a l'Univers?

Tema 2. Un planeta amb molta sort: Per què la superfície del nostre planeta és un escenari canviant?

Tema 3. El misteri de la vida: Què compartim amb els altres éssers vius?

Tema 4. El planeta humà: Què ens fa humans?

Tema 5. L'agricultura: La Terra ens alimenta a tots?

Tema 6. Comunicacions i mercats: Un camí cap al progrés?

Tema 7. La indústria i la tecnologia: La industrialització, una millora per a tothom?

Tema 8. Les societats humanes: Existeix la igualtat de drets?

Tema 9. La democràcia: El millor dels sistemes polítics possible?

Tema 10. Un món sostenible i just: Quin futur volem?

FONT: GRICCS. *Què ens fa humans*. Recuperat de:

<https://sites.google.com/site/griccsoprova/>

Per citar aquest article:

Canals, R. (2018). L'ensenyament i l'aprenentatge de les ciències socials avui: un enfocament disciplinari o a partir de problemes? *Revista Catalana de Pedagogia*, 13, 63-87.

Publicat a <http://www.publicacions.iec.cat>